

Тамара Бондар
доктор педагогічних наук, доцент
Мукачівський державний університет
м. Мукачево

ІДЕНТИЧНІСТЬ, НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ І ЯКІСТЬ ОСВІТИ: ІДЕЇ М. А. КОЗЛОВЦЯ

Потреба в з'ясуванні феномену національної ідентичності на тлі суспільної глобалізації актуалізувала проведення соціологічних, філософських, культурологічних, соціосеміотичних і соціолінгвістичних досліджень. На думку Т. Еденсора (Т. Edensor, 2002), ідентичність слугує потужним інструментом, що вможливорює аналіз різноманітних соціальних, культурних трансформацій через політичну, економічну, гендерну, етнічну сфери, а також окреслення способів діяльності й дозвілля. Попри націоналізацію світу, поняття нації як політичної спільноти (національна ідентичність) донині вважають недостатньо витлумаченим.

У сучасних умовах руйнування України як нації, критичного соціального розмежування українського суспільства на тлі глибокої економічної кризи й занедбаності освіти актуальним стає вивчення

сутності понять «ідентичність», «національна ідентичність», «національна ідентичність» українця та впливу якості освіти на переосмислення цінностей, збереження цілісності держави. Монографію «Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації» доктора філософських наук, професора, завідувача кафедри філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка М. А. Козловця визнаємо науковим здобутком, що формує розуміння сучасних процесів у контексті глобалізації, звертає увагу українського суспільства на необхідність подолання викликів сьогодення, які для багатьох націй є не просто серйозними, а фатальними.

У монографії подано розгорнутий історико-філософський аналіз поняття ідентичності, що детермінований історичним розвитком суспільства. Дослідник інтерпретує поняття «ідентичність» крізь призму численних праць представників класичних і сучасних теорій ідентичності, виокремлюючи базисні положення, порівнюючи принципи твердження, акцентуючи на багаторівневості й еволюційності поняття. Попри численні напрями та парадигми, що мали суттєвий вплив на еволюцію поняття, автор створює цілісну картину розвитку феномену «ідентичність» і наголошує, що в «динамічно змінюваному й напруженому сучасному світі ідентичність стає все більш нестабільною й крихкою. За таких умов постмодернізм ставить під сумнів саме поняття «ідентичності», проголошуючи його міфічний та ілюзорний характер» (Козловець, 2009, с. 31).

Аналізуючи форми і структуру поняття «ідентичність», М. А. Козловець обґрунтовує значущість процесу «ідентифікації», суб'єктивний аспект якого полягає в «самоототожненні» людей (ідентифікації) і сприйнятті цього самоототожнення іншими. Такий процес потребує вирізнення суб'єкта й об'єкта, або «себе» та «іншого» (Козловець, 2009, с. 36). Важливим для розуміння сутності ідентичності є опис відмінностей у підходах до вивчення поняття – соціальний і психологічний, а також перехід від соціально-психологічного розуміння сутності ідентичності до комунікативно-дискурсивного, що трактує взаємодію з «іншим» як невід'ємний складник процесу формування ідентичності (там само, с. 37). Дослідник зазначає, що не ототожнення, а розрізнення тих чи тих категорій (культурних, національних, суспільних тощо) допомагає

утверджувати національну, етнічну, релігійну ідентичність. Такі формулювання завжди містять заперечення іншої ідентичності, протиставлення себе іншим, посилюють позиціонування того, ким ми не є, тобто процес колективної або особистої ідентичності відбувається на ґрунті образу «іншого», «відмінного» (принцип негативної ідентифікації). Варто усвідомлювати, що маніпуляція поняттям ідентифікації на основі принципу негативної ідентифікації розпалює ворожнечу між народами, оскільки консолідація народу можлива не на підставі позитивних уявлень, які утворюють основу для певної спільної діяльності, а на ґрунті солідарності відштовхування, заперечення й демаркації. У функційному вимірі за частотою згадувань і ступенем значущості такими символічними фігурами сьогодні вважаємо образ В. Путіна та похідні, що породжують асоціації з образом агресора (більш докладно про мову ворожнечі в працях Т. Бондаренко, 2016, 2017). Негативна ідентифікація, попри тимчасову користь, має деструктивний вплив на розвиток нації.

Науковець пояснює неоднозначність дискусій щодо проблеми ідентичності практикою епохи постмодернізму, для якої характерне прагнення не закріпити стабільність, а уникнути фіксованості й забезпечити вибір. Такий акцент зумовив відхід від «природно зумовленої» природи ідентичності до сфери суб'єктивного, на тлі здатності ідентичності реагувати на зміну ситуації та впливати на соціокультурні процеси.

Ґрунтовний аналіз праць вітчизняних і зарубіжних дослідників уможливив виокремлення видів ідентичності: етнічна, релігійна, расова, соціальна, гендерна, суспільна, класова, колективна, індивідуальна, регіональна, геополітична й цивілізаційна. Зазначено, що деякі види ідентичності мають підвиди, наприклад, колективну ідентичність розрізняють за типом роду, простору чи території або за соціоекономічним статусом. Етнічну ідентичність поділяють на етноцентричну, поліетнічну та трансетнічну ідентичність. Наприкінці 80 – 90-х років збіглого століття зростають такі типи, як норма, етноцентризм, етнодомінування, етнофанатизм, етнологізм, амбівалентність.

М. А. Козловець пояснює відмінність етнічної ідентичності від національної більш динамічним характером останньої, що вмотивований постійним процесом формування. Нація, на протигагу

етносу, є політико-правовим і соціально-економічним утворенням, тому національна ідентичність залежить від раціонального усвідомлення окремою особою, етнічною групою, нацією спільних історичних, політичних, громадянських цінностей. Важливим у питанні ідентичності є думка видатного соціолога сучасності М. Кастельса щодо штучної сконструйованості ідентичностей, оскільки сутність питання полягає не в ідентичності, а в тому, для чого та хто сконструював цю ідентичність. Політичний дискурс постає як основний тип дискурсу, що має вплив на формування, підтримання й відтворення колективних видів ідентичності, оскільки він слугує дієвим і швидким механізмом утілення ідентичностей у соціальну дійсність (Козловець, 2009, с. 56).

Аналізуючи структуру ідентичності, М. А. Козловець звертає особливу увагу на дефініцію поняття «національна ідентичність», пояснюючи, що труднощі з визначенням спричинені не лише полісемантичністю суміжних понять «ідентичність» і «нація», а й існуванням різних підходів до з'ясування терміна в гуманітарних та суспільних науках. Автор наводить широку палітру визначень американських, польських, російських філософів, які акцентують на таких характеристиках національної ідентичності, як спільні переконання, позиції, вірування, політичні прагнення, відчуття належності до спільноти, її колективна самосвідомість, самовизначення, самовироблення власного образу та змісту самосвідомості. Надзвичайно актуальним є аналіз робіт Е. Сміта стосовно структури національної ідентичності, що містить громадянську й етнічну ідентичність, однак у різних співвідношеннях, залежно від соціально-економічних умов, а також опис здатності національної ідентичності акумулювати інші форми й види ідентичностей (М. Козловець, 2009, с. 62). Серед сучасних наукових студій виокремлено наукову працю С. Шульмана, де національна ідентичність схарактеризована як багаторівнева система, що містить етнічний, культурний і громадянський компоненти (Шульман, с. 559).

Грунтовний аналіз праць відомих сучасних філософів дає змогу дати відповіді на такі запитання: «Чому провідною характеристикою ідентичності в глобалізованому світі є просторовість?», «Чому на початку ХХІ століття характерною ознакою розвитку людства стає зростання етнічної ідентичності?», «Як утверджувалися етноніми

«українці», «Україна?»), «Що слугує найважливішим джерелом ідентичності?»).

У розділі «Національне самовизначення українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії» подано генезу становлення національної ідентичності українця, проаналізовано чинники, що впливають на самовизначення народу України, а також окреслено перешкоди, які вповільнюють формування національної ідентичності в Україні.

Важливу інформацію представляє розділ «Національна ідея як рефлексія національно-культурної ідентичності», де наголошено, що не матеріальні чинники відіграють основну роль у подоланні кризових ситуацій, а соціальні потреби державотворення й духовного розвитку. Автор зосереджує увагу на тому, що спроби ототожнити призначення національної ідеї із ситуативним рівнем, надати їй суто прагматичного характеру, адаптувавши до емпіричного буття народу або до одного з аспектів соціального буття, наприклад, економічного відродження, не сприятимуть розв'язанню світоглядних проблем.

Кульмінацією монографії М. А. Козловця стало положення про вплив вищої освіти на формування національної ідентичності. У праці зазначено, що якість освіти залежить не від обсягу інформації, яку отримала людина, а від змісту етичних і педагогічних принципів. Дослідник резюмує, що на цілісності навчально-педагогічного процесу, під час якого формується гармонійна особистість громадянина-патріота, позначається національна ідея, яка також є наріжним каменем державотворення.

Отже, ретельне опрацювання монографії М. А. Козловця вможливить розуміння актуальних аспектів формування національної ідентичності українців, що оптимізують життєздатність держави, сприятимуть об'єднанню й порозумінню в суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко Т. Г. Післямак мови війни: соціолінгвістичний вимір. *Мова. Суспільство. Журналістика*: зб. матеріалів XXII Міжнародної наук.-практ. конференції з проблем функціонування і розвитку української мови «Мова. Суспільство. Журналістика» (Київ, 8 квітня 2016 року). Київ: видавець Паливода А. В., 2016. С. 15–21.

2. Бондаренко Т. Г. Сприйняття медіааудиторією мови війни: асоціативний експеримент. *Образ: науковий журнал* / за ред. Н. Сидоренко, В. Садівничого; Сумський держаний ун-т; Ін-т журналістики КНУ імені Тараса Шевченка. Суми; Київ: [б. в.], 2017. Вип. 1 (23). С. 11–17.
3. Кастельс М., Хіманен П. Інформаційне суспільство та держава добробуту. Фінська модель / пер. з англ. Київ: Видавництво «Ваклер» у формі ТОВ, 2006.
4. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с.
5. Сміт Е. Національна ідентичність. Київ: Основи, 1994.
6. Shulman S. Challenging the Civic / Ethnic and West / East Dichotomies in the Study of Nationalism. *Comparative Political Studies*. 2002. Vol. 35. № 5. 559 p.